

İSLAM LİTERATÜRÜNDE DİN KAVRAMI

İSLAM LİTERATÜRÜNDE DİN KAVRAMI

Emrah BOZKURT

[“Din Kavramı” Makalesinin “İslam Literatüründe Din” Bölümüdür.]

Yayımlanan Yer

Havâss Dergi, sy.I, Mayıs-Temmuz 2017, Trabzon 2017, s.34-55.

2. İSLAM LİTERATÜRÜNDE DİN

İslam alimlerinin din kavramı hakkındaki tanımlamalarında odak noktası İslam dinidir, o baz alınarak tanımlamalar yapılmaktadır. Ayrıca İslam literatüründe bu konudaki verilerin çok fazla olmadığı ve varolanların da birbirine benzerlik taşıdığını, Batı'daki çeşitliğin burada olmadığını belirtelim. İslam alimleri Kur'an-ı Kerim ayetlerinden yola çıkarak genel olarak dini şu şekilde tanımlamışlardır: *"Din, her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saâdetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür."*¹ demişlerdir. İlk tanımlarda birisi Zeccâc'a aittir: *"Din, yaratılmışların kendisiyle Allah'a kulluk ettiği, Allah'ın uyulması ve yaşam biçimi haline (adetuhum) getirilmesini emrettiği ve yine kendisiyle insanlara karşılık verdiği şeylerin tümüne verilen isimdir."* Dîn kelimesinin anlamlarıyla çerçevesi çizilmiş bir şekilde bu tanım karşımıza çıkmaktadır. En yaygın tanım ise Cürcânî tarafından dile getirilmiştir: *"Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilahî bir düzenlemedir."* Benzer bir tanımlama Ezraî de yapmaktadır: *"Din, Allah'ın peygamberleri diliyle kulları için koyduğu (şere'a) şeydir."* Beycûrî ise önceki tanımları da içine alacak şekilde şöyle düzenlemiştir: *"Yüce Allah'ın, bizzat hayra sevk etmek üzere kulları için vazettiği hükümlerdir."* Anlaşılacağı gibi klasik devirde din tanımı, İslam dinin tanımından başka bir şey değildir.² Bunlar genel din kavramı tanımından ziyade İslam'ın, hak dinin veya Allah'ın dinin tanımları olduğu açıktır. Batı'da yaygın olan *doğru dini* tanımlama eğilimi burada *hak dini* tanımlama şeklinde görülmektedir. Burada dinin kaynağının Allah olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca vahiy ve ahiret öğeleri de tanım kapsamına dahil edilmektedir. Vahiy ile insanın dine müdahalesi dışarıda bırakılmıştır, Reşid Rızâ'nın tanımında görüldüğü gibi: *"Din, Allah'ın insanlığa kendilerinden birinin dili aracılığıyla ihsan ettiği, kendisine bu aracı tarafından hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığı ve yine bu aracının ne bir başkasından ne de kendi kendine elde edeceği bilgi ile ulaşamayacağı ilahî bir düzenlemedir."* Konu İslam ile sınırlandırıldığında Taberî daha özgün bir tanım yapmaktadır: *"İslam, ibadette ihlâs, Allah'ı birleme, kalbin ve azaların Allah'a boyun eğmesidir."* Tek bir din ele alındığında onu tanımlamak için temel özelliklerini bir araya getirmekle mümkündür, yerinde ve tutarlıdır. Fakat bu durum diğer dinleri dışarıda ve genel bir din kavramı tanımına engeldir. Sicistânî'ye göre: *"Din, insanın İslam veya onun dışındakileri kendine din olarak benimsemesidir."* İnsanın her ne olursa olsun seçip yaşadığı genelleştirilmiş bu din kavramını Askerî ile daha da netleştirelim: *"Müşriklerin dininde olduğu gibi şeriatı olmasa da insanın gittiği ve kendisini Allah'a yaklaştırdığına inandığı yoldur."* demekle Allah'a giden yolu ön plana çıkartmıştır. Bu tanımlar insan-Allah ilişkisi üzerine kuruludur, yani subjektif tanımlardır, dolayısıyla genel bir din kavramını tanımlamadan uzaktırlar. Ancak ilk grubun tanımlarına göre vahiy dışı olan dinleri de içine almışlardır. Bu tanımların en genelini İbnu'l Cevzî yapmaktadır: *"Din, insanın kendisi için gerekli gördüğü ve bağlandığı (iltizâm) şeydir."* Zorlama ile benimsenen şeyin din

¹ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam*, İstanbul 1996, s.53.

² İsmail Çalışkan, a.g.e., s.40.

olamayacağını çünkü dinin "kalp ile bağlanılan şey" olduğunu dile getirerek, dini insanın özgür seçimi ile içselleştirdiği bir şey olarak görmektedir.³

Klasik devire göre çağdaş müelliflerin din kavramı tanımları subjektif-objektif olarak ele alınmıştır. Bunlardan birisi olan Draz şöyle demektedir: "Din, insanı ilgilendiren şeylerde düzenleme ve tasarruf sahibi, yüce ve gaib varlık veya varlıklara şuurlu ve özgür irade ile seçerek inanmak, bundan dolayı da korku ve arzu, yüceltmek ve boyun eğmek suretiyle bu yüce (ilahî) bir varlığa inanmaktır. Bu dinin, bireysel (nefsî/subjektif) yönüdür. Bireyin dışından (hâricî/objektif) din ise bu yüce sıfatlara sahip ruhî varlıkların hepsi ve bunlara ibadet yolunu gösteren ameli kaidelerin bütünüdür." Görüldüğü gibi din sadece doktrin yönüyle değil toplumsal ve bireysel yönüyle de dikkate alınmaya başlanmıştır. M. İkbâl ise: "*Din, doktrin açısından içtenlikle kabul edildiği ve tam manasıyla kavrandığı takdirde karakter ve kişiliği büsbütün değiştirebilecek güçte bir genel hakikatler sistemidir.*" Bu çerçeveyi muhafaza ederek dini insanın ilk yaratılış hali yani bozulmamış fıtratına dönüş olarak yorumlayan A. Şeriatî şunları söyler: "Din, insanın kendisiyle varolan dünya endişesinden kendini arındırarak topraktan Allah'a geri dönmesidir. Din, insanın 'dünya' olarak gördüğü tabiat ve hayata kutsiyet bağışlayıp ahirete dönüştürmesidir." Bu tanımıyla Şeriatî en özgün din tanımını dile getirmektedir.⁴ Batı'dakinin aksine Müslümanların din tanımlarında toplumsal yöne ağırlık vermeleri dikkat çekmektedir. Dinin bir yaşam biçimi şeklinde bir sistem eksenli tanımlanmasıdır. Önceleri toplumsal anlamda sistem olarak yorumlanan ancak Allah'ın düzenlediği bir sistem olarak görülen din kavramı daha sonraları çerçevesini genişletmiş hayatın bütün alanlarına yansımaya başlamıştır. Seyyid Kutub'a göre: "*Din, insanların bir kısmının üzerinde yürüdüğü programdır... Din, hayat nizamıdır.*" veya "*Bütün yaşam programları dindir. İnsanların oluşturduğu bir topluluğun (cemaat) dini bu topluluğun hayatını yönlendiren programdır (menhec).*"⁵ şeklinde dini tanımlamaktadır. Seyyid Kutub'un tanımının Kur'an'dan delileri çokça mevcuttur, bu döneme kadar bu tarz tanımların yapılmamasının sebebi ayrı bir tartışma konusudur. Bu tarz tanımların kaynağının İslam dünyasından mı yoksa Batı'dan mı geldiğine dair herhangi bir düşünce mevcut değildir. Ancak şunu belirtelim ki Kutub'un tanımları objektiftir ve subjektif yöne değinilmemektedir. Kur'an din tanımında subjektif-iman yönü de din kavramı içerisinde anılmaktadır. Fakat Kutub, tanrısız dinleri de göz önüne alarak böyle bir tanımla yapmış olabilir. Bu görüşü devri dışı bırakarak, dinin gayesinin böylesi bir yapılanma olmadığı ve insanın sadece Allah'a karşı kulluğunu bilerek bu çerçevede vazifelerini yerine getirmesi gerektiğine işaret eden Vahidüddin Han, "*Din, psikolojik (en-nefsi) ve dış (el-hâricî) iki esasa dayanır. Yani, Allah'a bağlılık, boyun eğme, huşu', takva (iç) ve dış dünyada insanın azaları ve dış görünüşüyle yaptığı fiillerdir (dış).*"⁶ diyerek bu çerçevenin dışında kalan tanımları reddetmektedir.

³ İsmail Çalışkan, a.g.e., s.41-42.

⁴ Göş. yer, s.42-43.

⁵ Seyyid Kutub, *İslam Düşüncesi*, çev.: H. Şükrü, R. Tosun, M. Çelen, İstanbul 2006, s.217, 373.

⁶ İsmail Çalışkan, a.g.e., s.44-44.

Kur'an'ın din kavramı tanımını baz alarak insanın bireysel (subjektif) ve toplumsal (objektif) yaşamında işlevselliğini reddetmek imkansızdır. Biz subjektif-objektif ayrımını iman-amel olarak değerlendirmekteyiz, aşağıda bunun nedenlerini aktaracağız. Din tanımlarından anlaşıldığı kadarıyla bu işlevselliğe iki türlü yaklaşım vardır: ilki, din insanın ayrılmaz bir parçası, hayatını yönlendiren en önemli olgu iken diğerine göre din, insanın gereksinim duyduğu, ancak bütün bir hayatını kapsamayan, dahası hayatının yönlendiricisi değil fakat bireysel ve kişiye has bir olgu olması şeklindedir. Bu tartışmaları bir tarafa bırakarak Kur'an açısından ele aldığımızda, dinin sadece bireysel bir olgu olarak kalmayıp dış dünyaya da yansıdığı bir gerçektir. Biz bunu iman-amel birlikteliği olarak değerlendirmekteyiz. Günümüzde bu tarzda din tanımları yapan alimlerimiz, bu gerçeği şöyle dile getirmişlerdir: "*Din, ferdî ve ictimâî yanıtı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır.*"⁷ Daha öncede belirttiğimiz gibi Müslüman düşünürler, din üzerine yaptıkları tartışmaları İslam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Batı'da yaygın olan dini kendi bakış açısına indirgeme çabası, Müslüman düşünürlerde dini İslam'a indirgeme olarak gözükmektedir. Onlar yaşadıkları fenomenlerle ilgilenmişlerdir. Buraya kadar olan incelemelerimizden de anlaşılacağı gibi tek bir din tanımının mümkün olmadığı, her grubun ve hatta her insanın bir din anlayışının olması gibi her din anlayışının da bir din tanımı olduğu unutulmamalıdır.

⁷ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Nakleden: İsmail Çalışkan, a.g.e., s.45. Benzer tanımlar için bkz. Y. Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat*; Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar II*.